

Srebrny Wiek – epoka dialogu idei

На Галерной чернела арка,
В Летнем тонко пела флюгарка,
И серебряный месяц ярко
Над серебряным веком стыл.

Анна Ахматова *Поэма без героя*
[Ахматова 2016: 372]

В России в начале века был настоящий культурный ренессанс. Только жившие в это время знают, какой творческий подъем был у нас пережит, какое веяние духа охватило русские души. Россия пережила расцвет поэзии и философии, пережила напряженные религиозные искания, мистические и оккультные настроения.

Николай Бердяев *Русская идея*
[Бердяев 2008: 263]

Srebrny Wiek w dziejach kultury rosyjskiej był epoką, w której szczególnego znaczenia nabrało pragnienie całościowego i integralnego opisu złożoności otaczającego świata. To syntetyzujące postrzeżenie właściwe kulturze rosyjskiej miało swoje religijne korzenie:

Idee i obrazy, występujące w literaturze rosyjskiej, krzyżujące się często z tymi poglądami filozoficznymi, których osią główną jest synteza myśli i bytu, rozumu i intuicji, oraz poszukiwania „metafizycznej jedności” wszystkiego, co istnieje, wyrastają ze wspólnego korzenia: religii prawosławnej [Kapuścik 2000: 91].

Integralność – rezultat twórczego i wielowymiarowego dialogu idei – znalazła swój wyraz w literaturze, filozofii i sztuce epoki [zob. Kapuścik 2013]. Modernistycznemu dialogowi sprzyjało wielkie poruszenie umysłowe inteligencji rosyjskiej, a twórczy niepokój i intensywne poszukiwania nowego języka artystycznego wyrazu ogarnęły wszystkie dziedziny kultury. Andrzej Drawicz pisze:

Nowa sztuka przemówiła językami wielu dyscyplin. Europa przeżywała nowe zauroczenie Rosją, tym razem występującą jako jeden z głównych rzeczników wielkiej rewolucji artystycznej – w literaturze, teatrze, malarstwie, muzyce, baletcie [*Historia literatury rosyjskiej XX wieku* 2002: 11].

Modernistyczny dyskurs na gruncie rosyjskim zainicjowało wystąpienie Dmitrija Mierieżkowskiego. Rozprawa *O przyczynach upadku i o nowych prądach we współczesnej literaturze rosyjskiej* (*О причинах упадка и о новых течениях современной русской литературы*, 1893) uchodzi za umowny początek nowej epoki w dziejach literatury rosyjskiej. Jej autor trafnie rozpoznawał i wskazywał kierunek przyszłych dyskusji:

Никогда еще люди так не чувствовали сердцем необходимости верить и так не понимали разумом невозможности верить. [...] Наше время должно определить двумя противоположными чертами – это время самого крайнего *материализма* и вместе с тем страстных *идеальных* порывов духа. Мы присутствуем при великой, многозначительной борьбе двух взглядов на жизнь, двух диаметрально противоположных мирозерцаний. Последние требования религиозного чувства сталкиваются с последними выводами опытных знаний [Мережковский 2003: 22; zapis zgodny ze źródłem – Red.].

Napięcie między materializmem a idealizmem znalazło wyraz w zbiorach artykułów *Problemy idealizmu* (*Проблемы идеализма*, 1902) oraz *Drogowskazy* (*Вехи*, 1909). Almanach *Problemy idealizmu* wydany pod auspicjami Moskiewskiego Towarzystwa Psychologicznego (Московское психологическое общество) zrodził się jako reakcja na zainteresowanie zagadnieniami filozoficzno-religijnymi rosyjskiej inteligencji oraz był próbą filozoficznego namysłu nad najważniejszymi kwestiami ówczesnej kultury. Zbiór *Drogowskazy* powstał jako odzew na kryzys ideowy w społeczeństwie rosyjskim wywołany klęską rewolucji 1905–1907. Autorzy w swoich artykułach weszli w spór z ideologią narodnicką bliską znacznej części ówczesnej inteligencji oraz postulowali docenienie tradycji religijnej w XIX-wiecznej kulturze rosyjskiej. Obie publikacje spotkały się z dużym zainteresowaniem oraz wywołały szereg dyskusji i polemik.

Na początku XX wieku za sprawą Zinaidy Gippius i Mierieżkowskiego doszło po raz pierwszy do spotkania i dialogu inteligencji oraz duchowieństwa prawosławnego. Dyskusje toczone na zapoczątkowanych przez małżeństwo Mierieżkowskich zebraniach religijno-filozoficznych w istotny sposób przyczyniły się do narodzin rosyjskiego renesansu. Celem spotkań było

propagowanie „nowej świadomości religijnej” oraz doprowadzenie do syntezy kultury, religii i filozofii.

Splot różnorodnych idei uwidocznił się również na gruncie sztuki. Dialog z tradycją oznaczał w tym obszarze renesans idealizmu i estetyzmu. Istotną rolę w kształtowaniu oblicza nowej sztuki odegrało stowarzyszenie artystyczne „Świat Sztuki” («Мир искусства») założone przez Aleksandra Benois i Siergieja Diagilewa i wydające w latach 1898–1904 almanach artystyczny o tym samym tytule. Orlando Figes zauważa:

Występując przeciwko dziewiętnastowiecznej tradycji realistycznej, starali się przywrócić dawny ideał piękna jako zasadę estetyczną, zapowiadając nadejście rosyjskiego renesansu kulturalnego [Figes 2007: 204].

Artyści skupieni wokół stowarzyszenia, kładąc nacisk na estetyczny wymiar sztuki i przeciwstawiając się utylitaryzmowi, położyli podwaliny pod dalszy rozwój sztuki w kulturze rosyjskiej i przygotowali ją na nadejście awangardy, która w twórczy, ale i radykalny sposób podjęła dialog z tradycją rosyjską. Warto też podkreślić znaczenie idei syntezy sztuk w kulturze Srebrnego Wiek, która wydała takie indywidualności, jak Aleksander Skriabin (1872–1915) w muzyce czy Nikołaj Rerich (1874–1947) w sztukach plastycznych.

Za sprawą nowych tendencji artystycznych literatura rosyjska weszła w głęboki i twórczy dialog z kulturą europejską, czerpiąc inspiracje, ale będąc także źródłem natchnienia dla wielu europejskich pisarzy i pisarek. Dialog epoki z kulturą europejską przyniósł syntezę literatury i refleksji teoretyczno-filozoficznej, a jednocześnie pluralizm form wyrazu. Kazimierz Wyka pisał:

Pojęcie Europy literackiej jako wspólnoty bodźców literackich nie było wówczas pustym dźwiękiem [...]. Okres symbolizmu był czasem, kiedy wspólnota Europy literackiej najsilniej się ujawniła, kiedy wymiana wartości literackich była najbardziej ożywiona, najbardziej kosmopolityczna. Działalność całego wieku zaznała kulminacji pod jego koniec – oddziaływali wszyscy na wszystkich, stąd to powstawały zależności literackie, dotąd w ogóle nieistniejące, jak wpływ powieści rosyjskiej na literaturę francuską, wpływ symbolistów czeskich na lirykę polską czy powszechny zasięg norweskiego lub belgijskiego dramaturga [Wyka 1959: 189–190].

Podobnie jak w zdecydowanej większości europejskich literatur była to epoka wyjątkowego rozkwitu poezji. Wypowiadający się i posługujący się różnymi językami i środkami symboliści, akmeiści, futuryści oraz imażyniści

dyskutowali na temat istoty słowa poetyckiego i zadań sztuki. Walerij Briusow w manifestie *Klucze tajemnic (Ключи тайн, 1904)* głosił: „Искусство – то, что в других областях мы называем откровением. Создания искусства – это приотворенные двери в Вечность” [Брюсов 2003: 26]. Z kolei Siergiej Gorodiecki w szkicu *Niektóre tendencje we współczesnej poezji rosyjskiej (Некоторые течения в современной русской поэзии, 1913)* prawie dekadę później przekonywał:

Искусство знает только квадрат, только круг. Искусство есть состояние равновесия прежде всего. Искусство есть прочность. Символизм принципиально пренебрег этими законами искусства. Символизм старался использовать текучесть слова... [Городецкий 2003: 223].

Akmeiści zamiast symbolistycznej wieloznaczności proponowali przywrócić słowu poetyckiemu jasność i wyrazistość. Poeta zapewniał:

У акмеистов роза опять стала хороша сама по себе, своими лепестками, запахом и цветом, а не своими мыслимыми подобиями с мистической любовью или чем-нибудь еще [Городецкий 2003: 227].

W tym samym czasie, bo również w 1913 roku, futuryści postulowali wyzwolenie słowa od jego znaczenia. W manifestie *Sadzawka sędziów II (Садох судей II, 1913)* pisali:

Мы перестали рассматривать сововопостроение и словопроизношение по грамматическим правилам, став видеть в буквах лишь н а п р а в л я ю щ и е речи. Мы расшатали синтаксис. Мы стали придавать содержание словам по их начертательной и фонической характеристике [Бурлюк, Гуро, Бурлюк, Маяковский, Низен, Хлебников, Лившиц, Крученых 2003: 82].

Tym, co wyróżnia rosyjski modernizm na tle innych literatur, jest jego filozoficzno-religijny charakter, mający swoje źródło w rosyjskim renesansie zrodzonym pod wpływem idei Władimira Sołowjowa, Fiodora Dostojewskiego i Nikołaja Fiodorowa. Na początku XX wieku rosyjska myśl filozoficzna religijnej proveniencji otwarta na różne wpływy i idee (wspomnieć należy idealizm niemiecki czy filozofię Georga W. F. Hegla) weszła także w zaskakujący dialog z antychrześcijańską myślą Friedricha Nietzschego. W Rosji dość wcześnie zainteresowano się poglądami autora *Wiedzy radosnej* i studiowano je z niezwykłą wprost intensywnością. Przy czym, jak zauważył Bierdiajew,

problematyka nietzscheańska jawiła się Rosjanom przede wszystkim w formie religijnej [Bierdiajew 1999: 234].

Dialog idei stanowi cechę wyróżniającą rosyjski Srebrny Wiek. Liczba mnoga użyta w tytule monografii wyraża otwartość twórców epoki na bogactwo i różnorodność tradycji myślowych. Pokazuje jednocześnie otwartość wobec wciąż nowych prób poszukiwań badawczych, prowadzących do rozszerzania pola interpretacji o inspirujące odczytania i spostrzeżenia, oryginalne paralele myślowe, twórcze nawiązania, polemiki, konteksty i preteksty. Implikuje aktywność intelektualną, wyrażającą się w dyskursie naukowym zarówno wewnątrz, jak i na styku dyscyplin, w przypadku niniejszej publikacji – zwłaszcza literaturoznawstwa i kulturoznawstwa.

Celem niniejszej monografii nie jest zamykanie się w określonej koncepcji dialogu (warto wspomnieć chociażby dwie najbardziej charakterystyczne Emmanuela Lévinasa i Michaiła Bachtina), ale pokazanie dynamiki wielogłosowości w kulturze Srebrnego Wieku oraz ogląd różnych propozycji dialogu idei w rosyjskim modernizmie. Opis dialogicznych relacji poprzez pokazanie przenikania się różnorodnych dróg myślowych sprawia, że dialog jawi się jako forma twórczego i dynamicznego rozwoju kultury. Autorki i autorzy pragną zaprezentować wieloaspektowość dialogu idei w różnych ujęciach: w kontekście kultury europejskiej, przez pokazanie złożonego przenikania się myśli wewnątrz samej epoki oraz w otwartości na przyszłość, która sprawia, że współcześni twórcy chętnie odwołują się do dziedzictwa Srebrnego Wiek. Zgromadzone studia prezentują wielowymiarowość modernistycznego dialogu idei i w otwarty sposób rozwijają zaproponowaną tematykę badawczą.

Helena Duć-Fajfer, Ewelina Pilarczyk, Marcin Ziomek

Bibliografia

- Bierdiajew N.: 1999, *Rosyjska idea*, przeł. J. C.-S. W., Warszawa: Stowarzyszenie Kulturalne Fronda.
- Figes O.: 2007, *Taniec Nataszy. Z dziejów kultury rosyjskiej*, przeł. W. Jeżewski, Warszawa: Wydawnictwo Magnum.
- Historia literatury rosyjskiej XX wieku*: 2002, red. A. Drawicz, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Wyka K.: 1959, *Modernizm polski*, Kraków: Wydawnictwo Literackie.
- Ахматова А. А.: 2016, *Малое собрание сочинений*, Санкт-Петербург: Азбука.
- Бердяев Н. А.: 2008, *Русская идея*, Санкт Петербург: Азбука-классика.

- Брюсов В. Я.: 2003, *Ключи тайн*, в: *Поэзия серебряного века*, сост., вступ. ст., коммент. Л. Г. Кухня, А. В. Лебенева, т. 1, Москва: Дрофа, Вече, 26–28.
- Бурлюк Д. Д., Гуро Е. Г., Бурлюк Н. Д., Маяковский В. В., Низен Е. Г., Хлебников В. В., Лившиц Б. К., Крученых А. Е.: 2003, *Садок судей II*, в: *Поэзия серебряного века*, сост., вступ. ст., коммент. Л. Г. Кухня, А. В. Леденева, т. 2, Москва: Дрофа, Вече, 82–83.
- Городецкий С. М.: 2003, *Некоторые течения в современной русской поэзии*, в: *Поэзия серебряного века*, сост., вступ. ст., коммент. Л. Г. Кухня, А. В. Леденева, т. 1, Москва: Дрофа, Вече, 223–230.
- Мережковский Д. С. 2003, *О причинах упадка и о новых течениях современной русской литературы*, в: *Поэзия серебряного века*, сост., вступ. ст., коммент. Л. Г. Кухня, А. В. Леденева, т. 1, Москва: Дрофа, Вече, 22–26.